

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

Szerkeszti: FITZ JENŐ

B. sorozat 21. sz.

F. PETRES ÉVA

CSÓK ISTVÁN ÉS FEJÉR MEGYE

1962

SZÉKESFEHÉRVÁR

Kiadja

a székesfehérvári ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM. Készült 1000 példányban.
A kiadásért felelős dr. Fitz Jenő múzeumigazgató.

Terjedelem 3/4 (A/5) ív — 622097 Székesfehérvári Nyomda

Felelős vezető: Kovács Sándor

Fejér megye két nagy művészt adott a magyar festészetnek. A sárbogárdi születésű Mészöly Gézát és a Pusztagegrsről¹ (a mai Sár-egresről) elinduló Csók Istvánt. Mészölyt is, Csók Istvánt is főleg a gyermekkor, a fiatalság éveit fűzik ehhez a tájhoz. Különösen Csók István 96 éves hosszú életében tűnik kevésnek a gyermekkorának és a pályakezdésnek az a rövid ideje, amelynek Fejér megye — a Sárrét vidéke — a színhelye. A pusztagegri gyermekkort — ahol apja molnár volt — fehérvári diákévei követik, majd Budapesten a mintarajziskolában tanul. Ezután már sorsa csak rövidebb időszakokra kapcsolódik otthonához. A budapesti tanulóévek után München, majd Párizs festőiskolái vonzzák magukhoz a fiatal festőt, s az érett művész élete is Párizs és Budapest közt oszlik meg. Mikor végleg hazatér Magyarországra, akkor is Budapest marad az állandó otthona. Bár életében nem jelentettek hosszú időt az otthon töltött évek, művészetében mégis maradandó nyomot hagytak, másrészt a kapcsolat mindig megmaradt közte és egykori otthona között.

Ha azt nézzük, hogy mit jelentett művészete számára az a vidék, táj, ahonnan származott, legbiztosabb választ ad saját könyve, a leghangulatosabb önvallomások egyike, az „Emlékezéseim”.^{1/a} A pusztagegri szülőház képe, a „zúgó patak fölé épített malom, körülveve fűz-, jegenye- és nyárfákkal...”,² vagy egy gyermekkori kalandjának emléke, a szökés a búcsúsok után, a majdnem balesettel végződő tűzrakás az egresi határban, pajtásai, Pákozdi Józsi, Fisi Jancsi, Szén Józsi emléke — mind azt mutatja, hogy ezek az otthoni, gyermekkori benyomások élesen bevésődtek, megmaradtak a művész emlékezetében.

Később, a már elinduló fiatal festőnek az otthoni táj és az otthoni emberek többet is adnak, mint kedves emlékeket, epizódokat, ők jelentik az első festői témát. Művészetének első korszaka, müncheni és párizsi tanulóévei (1886—1889), szorosan egybefonódnak az otthon töltött nyarakkal, az otthon kapott ösztönzésekre születő alkotásokkal. Ennek az első realiztikus, tematikus korszakának szinte minden jelentősebb alkotása otthoni téma; nyári vázlat, tanulmány alapján készül. Természetesen az otthoni témakeresés — a paraszti, vidéki élet egy-egy mozzanatának megörökítése — a kor festői iránykereséséből adódik. A századvég fiatal festői, a müncheni akadémikus modortól egyre inkább előforduló újabb nemzedék — Ferenczy, Iványi-Grünwald, Med-

nyánszky és a többiek, köztük Csók is — a francia Bastien-Lepage, Courbet, Dagnan-Bouveret hatására egyre inkább a való életből vett, sokszor a falu életét megörökítő témákhoz nyúlnak. Korai képei mindkét hatást, a müncheni és párizsi iskoláét is tükrözik — a festési modorban; az élményszerűsége és a mondanivalója azonban mindig sajátja, az otthoni táj ösztönző erejéből fakad.³ Otthon, Pusztagegren, az 1888-as nyáron készíti el „Krumplitisztogatók” című művét, melyet mint félig kész képet visz magával Párizsba, a „Szénagyűjtők” színvázlatával együtt.⁴ Ez a kép — amellyel először szerepel kiállításon 1889-ben Párizsban, a Salonban állítja ki, s amellyel mindjárt kitüntetést is kap (Mention honorable)⁵ — még a müncheni iskola hatását mutatja, de színes festőiségén már Párizs befolyása érződik.⁶

Többet tudunk a „Szénagyűjtők” születésének körülményeiről. Már a Salon kiállításán Párizsban, ahol pedig érdekelve volt a „Krumplitisztogatók” bemutatásával, alig várja, hogy hazautazhassék, annyira szeretné ezt a megkezdett képét befejezni. „Behordják a szénát mire hazaérek” írja, majd később: „Haza, haza az egresi nyárfák alá. A varjúszárnyak suhogását akarom hallani, nem a selyemruhákét. Nem kell a világváros zúgása, ha az egresi malomét hallhatom.” Hazaérkezése után azonnal hozzákezd a kép továbbfestéséhez. A festmény teljes hangulatát visszaadja a következő néhány sora: „Balról zöldellő búzavetés, jobbról malompata, középen buja, nehéz illatú vadvirágokkal telt mező, — ez volt első műtermem.”^{7/a} A modellek is az otthoniak közül kerülnek ki — nem egy név még a gyermekkori pajtások közül való: Pákozdi Józsi, a kocsisá előléptett béresgyerek, Kajner Böske, Bíró Lili, akik hősiesen elviselik a többi lány csúfolódását, hogy őket „lepingálják”. A „Szénagyűjtők”-et 1890 őszen állítja ki a Múcsarnokban, a már Párizst megjárt „Krumplitisztogatók”-kal és a párhuzamosan készült „Úrvacsorá”-val együtt. A „Szénagyűjtők” francia hatása, a francia festők közül leginkább Dagnan-Bouveretre emlékeztető kép, de a magyar tájat állítja elének, idilli, de mégis természetű felfogásban.⁸

A „Szénagyűjtők” festésének idejére, 1889 szeptemberére esik még egy képének festése — apja arcképe. A kép története érdekes. Már utazásra készen állott Csók, amikor apja kijelentette, hogy egy fillért sem ad további tanulmányaihoz. Ha nem jutott eszébe magától, apját illenék lefesteni — akkor nem is segíti tovább. A portré meglepő rövid idő, alig egy hét alatt készült el.⁹

Ezen a számára igen termékeny őszen kezdte el — a „Szénagyűjtők” befejezése mellett — realista korszakának legjelentősebb alkotását, az „Úrvacsorá”-t, vagy teljes címén az „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” című képét. Ez a kép is személyes élményen alapul.

Az egresi templomban úrvacsora-osztáshoz járultak a lányok. Jó barátja a családnak a kép öreg tiszteletese, Vida Lajos. Nem egy hangulatos történetet mond el róla a festő. Egresi lányt örökít meg az első, profilban ábrázolt főalak is: Érsek Örszit. 1889 őszen már a kép vázlatával a templomban készített tanulmánnyal, modellruhákkal felpakolva indul Münchenbe. Ekkor még az első lányalak nincs megfestve, müncheni modellel próbálkozik, sikertelenül. Amikor a következő évben hazajön, a kép már szinte kész, csak ez a lányalak hiányzik. Itthon aztán Érsek Örsziben megtalálja a megfelelő modellt. Az akkor 14 éves, fekete, magyarosarcú lány teljes ellentéte a müncheni szőke modellnek.¹⁰ Maga a festő is egyik legsikerültebb képének tartja ez a művét, s később, realiztikus korszakának végén, az új kifejezési mód keresésének idején, ettől a képtől kap ösztönzést. Ekkor írja róla: „Mintha nem is én festettem volna. Mintha a kép maga volna az egresi templom, magam is ott ülnek. Körülöttem a tisztos elöljárók. Elöttem az öreg nagytiszteletű úr, amint a fiatal lányoknak úrvacsorával szolgál. A karzaton szól az orgona. Iskolás gyerekek énekelnek.”¹¹ Mindezt a színek nyelvén, világosszürke, ezüstös tónusban fejezi ki, néhány élénkebb színfolt megszólaltatásával. A festői értéket az élményszerűség, a természet visszadásának magas és művészi foka emeli.¹²

Ezzel a képpel aztán le is zárul a hazai élményen alapuló képek sorozata és vele a művész első, realista korszaka. Az ugyancsak ebben az időben születő „Árvák” és ezt a korszakát betetőző és egyben lezáró monumentális „Báthory Erzsébet” kompozíciója, már nem otthoni élményanyagon alapuló témák. A „Báthory Erzsébet” sorsa csak később fonódik egybe Székesfehérvárral, idekerülése és szerencsétlen elpusztulása következtében.

De az otthoni környezet nemcsak témát és anyagot, hanem erőforrást is jelentett számára. Nem egyszer kap új ösztönzést később is ebből a korból való képeitől, válságos korszakaiban nem egyszer tér haza új erőt meríteni. Münchenből való végleges hazatérése után, 1897-ben, úgy érzi, hogy eddigi munkáival lezárult életének egy korszaka és az új út keresésének fáradságos és sokszor letört hangulata vesz erőt rajta. A „Báthory Erzsébet” pillanatnyilag nem váltja be hozzáfűződő reményeit, a müncheni miniatűr-festészetbe való „eltévelyedését” kudarcnak érzi. Ezek mind hozzájárulnak ehhez az időszakhoz, melyet maga a művész nevez el találóan a „khaosz” idejének. És ebben a válságos korszakban megint csak az otthoni tájhoz és az édesanyjához menekül, hazatér — mostmár nem Pusztagegrenre, hanem Cecére, ahol apja családi házat épített a vasútállomás mellett. „Szabad kilátás nyílt a Sárreitre, az egresi malomra, azért is tetszett apámnak ez a hely,

amíg élt. Lelki depresszióban képzelni sem tudtam volna ideálisabb asyiliumot ennél a szívemnek oly drága házikónál és az anyai szeretet minden bajra a legjobb remédium.”¹³

Még egy szál, amely ebből a forrásban lévő időből kivezeti. Ferenczy figyelmezteti, hogy nézze meg eddigi alkotásait a múzeumban, ezek talán segítik és megadják a kivezető utat. Elmegy, és az „Úrvacsora” valóban meghozza számára az alkotókedvet, ekkor írja a fent idézett sorokat a képről és vetődik fel benne egy nagyobb festői képsorozat, a „Magyar kenyér” ciklus gondolata: magyar típusokat festeni, népszokásokat, magyar levegőt, tájat, a Balatont megörökíteni, — a hiányzó magyar stílust megteremteni a művészetben — ez volt a terve. Hogy megvalósítására nem került sor, nem rajta múlt. A miniszteriumhoz való felterjesztésére — ahonnan anyagi támogatást remélt — csak visszautasítás volt a válasz.¹⁴ A teljes felszabadulást, új, egyéni hangjának megtalálását csak Párizs hozza meg számára, 1903-ban költözik ki, már feleségével.

És végül még egyszer felvetődik hosszú művészi pályája során, az első alkotások emléke. 1952-ben, a már idős mester megfesti a Béke triptichont, melynek egyik része a „Szénagyűjtők” művészi újraalkotása. Kompozíciója, beállítása a „Szénagyűjtők” emléket idézi — mondanivalója azonban már új, szocialista korszakunkat fejezi ki.

A székesfehérvári István Király Múzeum képzőművészeti anyagának fejlesztése során tervbevette a két Fejér megyei származású művész: Csók István és Mészöly Géza munkáinak gyűjtését. Csók István képeinek gyűjtése nem először merül fel. Már a Múzeum 1937-ben történt kibővítése során is felvetődött, hogy Csók István művészi fejlődésének minden korszakából egy-egy jellemző alkotást szerezzen meg a Múzeum és így a mester művészetéről teljes képet adjon.¹⁵ Sajnos a kezdeti elinduláson nem jutott túl a terv, s a Múzeum birtokába csak néhány kép került.

Az 1937-ben megnyíló új képtár anyagában — melyet az Országos Szépművészeti Múzeum letétként átengedett képekkel rendezett be

— mindössze egy Csók-kép szerepelt. 1907-ben, Párizsban készült „Virágcsendélet”-e képviselte művészetét, az egész magyar festészet fejlődését bemutató kiállításon.¹⁶ Ez a kép, a többivel együtt, 1947-ben visszakérült a Szépművészeti Múzeumba.

A 30-as évek végén került a Múzeum birtokába Szegedről a „Báthory Erzsébet”. Igen nagy kára a magyar festészet történetének, hogy ez a monumentális mű, — mely Csók akkori festői korszakát és egyben a századvég polgári ízlését, a szecesszió korát, oly pregnánsan fejezte ki — a második világháború alatt elpusztult. Sorsáról igen keveset tudunk, a Székesfehérváron ide-oda hullámzó harcok egyike pusztíthatta el.¹⁷

A múzeum tulajdonába a következő Csók-képek tartoznak:

Önarckép 1912-ből. Ez a korszaka a Párizsból hazatérő, saját egyéni hangját feltaláló művész életében a Züüzű-sorozat, a Balatoni-képek megalkotásának ideje. Ebből a korból való az Uffizi meghívására festett „Önarckép”-e is. A Múzeum tulajdonában lévő kép — egy tanulmány ehhez az önarcképhez. A kékes-fehéres háttérből, piros, lila sárga színekkel felvázolt női alakok közül emelkedik ki az előtérben álló mester alakja. A színekben és bizonyos mértékig a beállításban is, sok a hasonlóság a végleges, Uffiziben lévő kép között, mindössze a háttér és a színcsoportosítás változott meg.

A művész szüleinek arcképei, az 1889-ben készült, már említett, apját ábrázoló kép és az anyját megörökítő, 1892-ben készült portré.

Az apját ábrázoló kép sötét, barnástónusú, a gondosan kidolgozott ülő alak a müncheni iskola akadémikus modorát tükrözi. A nem sokkal utóbb készült, édesanyját ábrázoló kép már levegősebb, festőibb: a világos háttér előtt ülő feketeruhás alak, a sötétzöld csikozású bieder-mayer kanapé — a francia benyomásokat befogadó fiatal művész munkája. Mind a három képet 1938-ban ajándékozta Csók István a Múzeumnak.¹⁸ 1948-ban a művész visszakérte szüleinek arckékét, azzal a kéréssel, hogy nála, illetve leányánál maradjon, mint családi emlék, leánya haláláig. A két kép ideiglenes átengedéséért kárpótlásképpen a Múzeumnak ajándékozta egy fiatalkori képét: „Irmuska” című 1895-ből való, fiatal lányt ábrázoló portréját. A sötét, néhány levéllel jelzett háttérből élesen rajzolódik ki a tompa pirosszínű, virágos diványon ülő fehérruhás lány ruhájának tüll, csipke díszét, gyöngyeit és az öltözék többi apró kellékét. A kép P. Apáthy jelzést visel és a mester elbeszélése szerint jó barátjának, Garay Ákosnak hűgát ábrázolja, akiknél a művész sok nyarat töltött. Irmuskát, aki igen szép lány volt, fekete ruhában, gyászban, látta meg Budapesten, — így is szerette volna lefesteni. Azonban az arcképfestés ünnepélyes pillana-

tához külön fehér ruhát csináltattak a fiatal lánynak, így is örökíti meg a kép. „Kár — mondta a 90 éves Csók István — hogy egy fekete-ruhás portrét is nem festettem róla. Érdekes még az is, hogy ezután a portré után sokáig nem kaptam arckép megrendelést.”¹⁹

1950-ben, a művész 85-ik születésnapja alkalmából gyűjteményes kiállítást rendezett a Múzeum, a Szépművészeti Múzeum segítségével. A kiállítás Csók teljes művészi fejlődését bemutatta, a lehetőség szerint az összes múzeumokban és magántulajdonban lévő képek bevonásával. Ugyanez az anyag később Budapesten is bemutatásra került.

Székesfehérvár városa ez alkalommal utcát nevezett el Csók Istvánról, — a volt Megyeház utcát — amelyet a Belváros egyik legpatinásabb, hangulatos utcájává tesznek szép barokk házai. A művész választása azért esett erre az utcára, mert székesfehérvári diákéveiből sok kedves emléke fűződik hozzá.

Székesfehérvár mai képzőművészei és Csók István között a mester élete végéig szoros kapcsolat állt fenn. A mester 1954 tavaszán részt vett a Fejér megyei képzőművészek találkozóján. 1955-ben — a személyesen is jelenlévő 90 éves művész tiszteletére — nyílt meg a Múzeum új épületében a Csók István nevet viselő állandó képtár. A magyar festészet teljes történeti fejlődését bemutató kiállítást a Szépművészeti Múzeum rendezte. Anyagában három Csók-kép szerepelt.²⁰

Halála után egy évvel Fejér megye Tanácsa emléktáblával jelezte meg az egykori pusztaregési malmot, a művész szülőházát.

Kultuszának legutóbbi jelentős állomása a cecei emlékmúzeum létesítése. Az egykori cecei Csók-ház szobáiban a művész bútorai, a Nemzeti Galéria és az István Király Múzeum Csók István képeinek egy része kapott helyet.²¹

Csók István élete lezárult. Emlékének további ápolása, életére vonatkozó dokumentumok gyűjtése továbbra is elsősorban helyi feladat lesz, amely a Fejér megyei múzeumokra vár.

JEGYZETEK

- 1 A mai Sáregres.
- 1/a Csók István: Emlékezéseim, Officina képeskönyvek 62/64 Bp. 1945.
- 2 Csók I. m. 7—11 lap.
- 3 Pogány Ö. Gábor: Csók István, Szabad Művészet 1950 1—2 január—február 20 l.
- 4 Csók I., i. m. 44. l.
- 5 Ernst Lajos—Lázár Béla: Csók István jubiláris kiállítása. Ernst Múzeum kiállításai CXLIX. Bp. 1953.
- 6 Gogolák Lajos: Csók István, Szabad Művészet VIII. évf. 9. sz. 1955 december. 396 l.
- 7 Csók I., i. m. 47 l.
- 7/a Csók I., i. m. 48 l.
- 8 Gogolák L., i. m. 397 l.
- 9 Csók I., i. m. 60 l.
- 10 Csók I., i. m. 67 l.
- 11 Csók I., i. m. 122 l.
- 12 Kiállítja 1890-ben Münchenben és Budapesten a Múcsarnokban. 1881-ben Párizsban, a Salonban III. o. aranyéremmel tüntették ki, 1894-ben Antwerpenben I. o. aranyéremmel, 1900-ban Párizsban aranyéremmel tüntették ki. — A nagybányai művésztelep, Képzőművészeti Alap kiadása 1954 228 l., a mai művészet szempontjából Gogolák L., i. h. 397—98 l.
- 13 Csók I., i. m. 99 l.
- 14 Csók I., i. m., 123—124 l.
- 15 Kepes János: Csók István három arcképe a múzeumban. Székesfehérvári Szemle 1937 III.—IV. 48—61 l.
- 16 Balás-Piri László: A múzeum képtára. Székesfehérvári Szemle 1937 III.—IV. 48—61 l.
- 17 A múzeum értékes anyagát 1944 nyarán helyezték biztonságba a volt Városi Kultúrház pincéjében, idekerült a „Báthory Erzsébet” is, 1945 januárjában még megvolt, de a város végleges felszabadulásakor már nyoma veszett.
- 18 Kepes J., i. h. 74—77 l.
- 19 Csók István szóbeli közlése alapján.
- 20 Csók I., „Balatonligai fürdőzők”, „Sokác menyecske”. 1905. „Tenger”.
- 1962-ben három Csók kép került az István Király Múzeum birtokába: „Sokáclány a Dunánál”, — „Balaton”, — „Konyhában”.
- 21 A Fejér megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala és a Sárbogárdi Járási Tanács támogatásával a Magyar Nemzeti Galéria rendezésében készült el.

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

Szerkeszti: FITZ JENŐ

Az ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI Fejér megye történetére, műemlékeire, néprajzi és természettudományi kincseire vonatkozó tudományos, népszerű és múzeumi vonatkozású tanulmányokat közöl a következő sorozataiban:

- A. sorozat:** *Tanulmányok Fejér megye múltjából*
Fejér megyére vonatkozó tudományos dolgozatok magyar és idegen nyelven.
- B. sorozat:** *Múzeumi Füzetek*
Fejér megye múltját és jelen életét ismertető népszerű füzetek.
- C. sorozat:** *Alba Regia*
Az István Király Múzeum tudományos évkönyve.
- D. sorozat:** *Katalógusok*
Az István Király Múzeum állandó és időszaki kiállításainak vezetői, katalógusai.
- E. sorozat:** *A Fejér megyei múzeumok évi jelentései*
A megyei múzeumok évi jelentései.

A KÖZLEMÉNYEK A., D. és F. sorozatai csak az István Király Múzeumban kaphatók (Székesfehérvár, Ságvári Endre tér 3.). A B. sorozat (*Múzeumi Füzetek*) újságpavilonokban és a Könyvtérjesztő Vállalat antikvár boltjaiban is megszerezhetők. A meghatározatlan időközönként megjelenő füzetek előfizetése 6—6 számonként 12 Ft.

M Ú Z E U M I F Ü Z E T E K :

(B. sorozat)

1. Fitz Jenő: Csókakő vára (2. kiad.)	1 Ft.
2. Fitz Jenő: A székesfehérvári középkori bazilika (3. kiad.)	3 Ft.
3. F. Petres Éva—Fitz Jenő: Fejér megye rövid története I.	3 Ft.
4. Fitz Jenő: Séta a régi Székesfehérvárt	3 Ft.
5. Radetzky Jenő: Székesfehérvár madárvilágáról	2 Ft.
6. Stigler István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története	3 Ft.
7. Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében I.	2 Ft.
8. Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében II.	2 Ft.
9. Fitz Jenő: A sárkeszi mithraeum	1 Ft.
10. Juhász József: Székesfehérvár ostroma 1490-ben	2 Ft.
11. Fitz Jenő: A középkori Székesfehérvár	3 Ft.
12. Fitz Jenő: Végvári harcok Fejér megyében	3 Ft.
13. F. Petres Éva: Mészöly Géza	1 Ft.
14. Wathay Ferenc: Székesfehérvár veszéséről való história	2 Ft.
15. Fitz Jenő: Régészeti kutatások Fejér megyében	2 Ft.
16—17. Környei Elek: Beethoven Martonvásáron	7 Ft.
18. Farkas Gábor: Seregélyes parasztsága a XVIII. században	3 Ft.
19. Környei Elek: Eötvös József Ercsiben	5 Ft.
20. Csongor Rózsa: A Vörösmarty Kőr története	5 Ft.
21. F. Petres Éva: Csók István és Fejér megye	3 Ft.